

RECERCA JOVE

L'ÚS DE L'AIGUA
A LA SÈNIA*Anna Benet**Raquel García**Alba Gascó**Núria Meseguer**Erica Mestre**Treball de recerca 4rt d'E.S.O.**Tutor: Miquel Subirats**Departament de Ciències Socials**Curs 2010-2011**IES la Sènia***Introducció**

Aquest article és un resum del treball de recerca que el nostre grup va fer aquest any a 4t d'ESO. El vam elegir perquè vam considerar que era una bona manera d'endinsar-nos en la història del nostre poble, encara que hi havia un aspecte que ens va fer dubtar: la falta d'informació oficial. Estàvem tractant un tema poc explorat. Pensem que és important tractar aquest tema ja que poques persones s'han preocupat per obtenir informació sobre el canvi que hi va haver en la vida dels habitants de la Sènia abans i després de tenir aigua corrent i creiem que val la pena investigar quin és el procés que es va seguir a principis del segle xx, perquè ara puguem tenir aigua només obrint l'aixeta.

L'aigua ha estat sempre, i ho continua sent, un bé preuat i escàs. Ha provocat baralles i ha fet créixer civilitzacions al seu voltant. La necessitat d'aigua a les poblacions sempre ha estat present, tant per als conreus com per als animals o per a la vida diària de les persones. El desenvolupament d'un sistema de canalitzacions, que ha suposat la possibilitat de disposar d'aigua directament a les nostres llars, és un progrés de què no hem gaudit sempre. Segons l'O.M.S. és un privilegi que només té un 20% de la població mundial.

Les primeres canalitzacions al món

Els constructors romans van descobrir que certs materials procedents de dipòsits volcànics, barrejats amb calcària, sorra i aigua produïen un morter de gran força, capaç de resistir l'acció de l'aigua dolça i salada. La civilització romana utilitzava el formigó en la construcció de grans edificis, en la xarxa d'aigua potable i en l'evacuació d'aigües residuals.

L'aigua era desviada dels rius o de les fonts de les muntanyes a una canalització consistent en una galeria coberta, amb el fons impermeabilitzat per un arrabassament de morter. L'aqüeducte baixava en pendent suau i de manera progressiva, tot superant els obstacles naturals amb perforacions a la roca o amb grans construccions amb fileres d'arcs sobreposades (aqüeductes). En arribar a la ciutat, anava a parar a una torre d'aigua on es filtrava d'impureses i des d'on es distribuïa en tres receptacles: un per a les fonts públiques, un altre per a les termes i un tercer per a les cases privades. L'aqüeducte més proper a la nostra població és el de Tarragona, que va ser aixecat per August cap a l'any 20 abans de Crist.

"Una altra de les canalitzacions que era molt estesa va ser la sènia. Una sínia o sènia és una màquina d'elevat aigua."

"El riu Sénia va ser requisit fonamental per a crear la població."

Ja a l'antiga Mesopotàmia es feien servir **canals de reg**, i en la Roma Imperial s'abastien d'aigua mitjançant canals construïts sobre grans **aqüeductes**. Aquests canals es van construir per conduir l'aigua fins a les zones on es necessitava complementar la precipitació natural. Una altra de les canalitzacions que era molt estesa va ser la **sénia**. Una sínia o sénia és una màquina d'elevat aigua. Consisteix bàsicament en una roda vertical que agafa aigua d'un pou poc profund o d'un corrent d'aigua. S'aciona quan un animal (generalment ases, mules o bous) dona voltes lligat a l'extrem d'un pal horitzontal solidari amb el seu eix, que engrana amb una altra roda vertical que mou una cadena sense fi, proveïda en tota la seua llargada d'uns recipients anomenats catúfols, l'extrem inferior de la qual està submergida en l'aigua. Normalment s'utilitzava en els regadius tradicionals i per a l'abastiment d'aigua; actualment s'han substituït per bombes i altres procediments.

Una altra manera d'aconseguir portar aigua era a través de les **fonts**, bé mitjançant les fonts naturals que brollen de la terra, bé per les construïdes per l'home, amb una canal, una aixeta, etc. d'on surt aigua. També trobem els **safareigs**, que són receptacles generalment de parets d'obra i de forma rectangular, que s'omplen d'aigua i serveixen per a rentar-hi la roba o per a regar. Antigament els pobles en construïen de públics, on les dones eren les encarregades de rentar la roba de la família. Els safareigs eren espais on la gent solia socialitzar-se i conversar. Finalment, la construcció de **basses** serveix per a recollir l'aigua de les pluges.

Història de l'arribada de l'aigua a la Sénia

Els antics pobladors buscaven un lloc on tinguessin accés fàcil a l'aigua, ja que era indispensable per poder viure; així que el fet de trobar un riu era un dels motius per assentar-se i crear una petita població. En aquest cas, el riu Sénia va ser requisit fonamental per a crear la població. El riu naix a les muntanyes dels Ports de Beseit, dins del terme municipal de la Poble de Benifassà (Baix Maestrat), a uns 1.200 metres d'altura. Compta amb una conca hidràulica de 197,7 km² de superfície, que abasta tant les comarques del Baix Maestrat com el Montsià, amb unes 2.514 hectàrees de regadius. Recorre una distància que no arriba als 50 quilòmetres.

Les aigües del riu de la Sénia s'acumulen al pantà (acabat de construir el 1967, encara que l'inici de l'explotació va començar el maig

del 1961), situat també en el terme municipal de la Poble de Benifassà. A partir d'aquí, el riu discorre per zones de forts pendents, cosa que li proporciona una elevada oxigenació. La vegetació és molt abundant i contribueix a mantenir l'hàbitat de la vida piscícola. Després, entra a la Plana de Vinars i la travessa fins a desembocar a Sòl de Riu, a la mar Mediterrània.

El riu Sénia era molt important per a les poblacions que l'envoltaven perquè era l'únic mitjà pel qual podien aconseguir aigua, principalment per als conreus de regadiu i per a les fàbriques del seu voltant.

L'any 1332, a causa de les disputes entre els municipis pel poder de l'aigua, hi va haver una sentència arbitral de regulació de les aigües, dictada pel Bisbe Berenguer Desprats (Tortosa). La sentència va mantenir compartits els drets de la Sénia i Rossell sobre el riu.

L'any 1660, la Sénia i Ulldecona s'enfronten per la propietat de l'aigua, ja que la Sénia no tolera el que considera una posició de privilegi d'Ulldecona en allò referit a l'aprofitament hidràulic. La Sénia va obrir una sèquia sota el molí de Montserrat. S'excusaven dient que l'aigua era necessària per beure, però semblava evident que ho feien per ampliar les terres de regadiu. Al 1662 es va obligar la Sénia a destruir-la, ja que Ulldecona s'hi va oposar. Aquesta no va ser l'única baralla entre els pobles rivals, però sí una de les més importants. Es té constància que les poblacions dels voltants

"L'any 1660, la Sénia i Ulldecona s'enfronten per la propietat de l'aigua, ja que la Sénia no tolera el que considera una posició de privilegi d'Ulldecona en allò referit a l'aprofitament hidràulic."

del riu aprofiten les aigües del riu de la Sénia des dels anys 1222 i 1273, en virtut de les cartes de poblament atorgades per l'Ordre de Sant Joan de Jerusalem, amb les modificacions pronunciades pel Bisbe Berenguer de Tortosa en la seua sentència arbitral de l'any 1332.¹

La voluntat d'ampliar les zones de regadiu prope-

¹ Centre d'Estudis d'Ulldecona

Reguer del segle XVIII en el seu tram visible.
Foto: Arxiu Centre d'Estudis Seniençs.

res al poble va portar, a principis del 1800, a construir una canalització des de la part alta del riu fins a la partida coneguda com Davall la Cova, contigua a la població pel sector oest. Part de l'aigua es va canalitzar per poder ser aprofitada per al consum domèstic i agropecuari

i es va portar fins a la part alta de la població mitjançant el conegut popularment com a **reguer del poble**.

La Sénia s'abasta d'aigua potable de la **font dels Rossegadors**, situada a l'indret de la Cova del Polvorí o Rossegadors, al límit entre la Sénia i la Poble de Benifassà. En aquesta cova (situada al marge dret del segon barranc dels Rossegadors, a la seua confluència amb el riu Sénia) es conserven pintures rupestres. Són més de trenta figures humanes i diferents espècies d'animals, que constitueixen escenes de cacera, de dansa i de lluita, que, pels detalls d'abillament de les figures i les coses que porten, tenen un gran valor etnogràfic. Pertanyen a l'art rupestre llevantí, que correspon a l'epipaleolític-neolític, i es creu que algunes mostren uns principis de domesticació animal.² Per tant, això confirma l'establiment de pobles primitius en aquest indret del riu.

La primera canalització que es va fer a la Sénia va ser a la fàbrica de paper. Es va construir un reguer excavat a la roca en molts punts que arribava fins a la font de la *Nòria*, l'actual Plaça del Bruc. Es va renovar i allargar a partir del 1796, quan es va fer arribar a la zona de l'actual residència geriàtrica. La continuació del reguer fins arribar a la Plaça Major es va fer al segle XIX. Aquest fet es relaciona amb la construcció de la fàbrica, amb el sobrenom de "Fàbrica de paper de dalt", ja que el seu propietari, Martí Martorell, va demanar de comprar a l'Ajuntament el salt d'aigua de la partida de la *Nòria*. El batlle i el jurat de la vila van veure aquesta

petició com la possibilitat de continuar les obres de la canalització de l'aigua fins al nucli de la població, la Plaça Major. L'arribada de la canalització de l'aigua fins a la Font de la Plaça data del 1832. S'ha parlat molts cops de la completa xarxa hidràulica estructurada al voltant del riu. Se sap que hi havia un total de 15 caves en xarxa, totes soterrades. Les caves més antigues estaven fetes directament a la terra i en cas d'enfonsament s'hi posava pedra tosca o totxos. La primera cava va ser la del carrer de la *Nòria*, que anava fins la Plaça Major. Era la que tenia més capacitat i, a part, la més antiga i la que es conserva millor.

El problema de la construcció de les caves era el desnivell del terreny, fet que se solucionava alineant el terreny i construint-hi sortides en cas d'embossament.

Però abans de la canalització, com s'ho feia la població per poder tenir aigua potable a les cases? Es creu que abans del segle XIX hi havia una *nòria* que portava l'aigua des de la fàbrica de paper fins el carrer de la *Nòria* (fet pel qual se li atribueix aquest nom al carrer), actual plaça del Bruc. Per construir-la es van basar en la tecnologia dels àrabs. La Sénia que es creu que teníem és semblant a la de la *nòria* de Camarassa, encara que no hi ha documents oficials que ho demostrin.

Abans de ser construïda la primera canalització, les persones que vivien a la Sénia anaven a buscar aigua a les fonts naturals i ullals. Això era un problema, ja que s'havien de desplaçar amb animals de càrrega cada matí cap a la font natural més propera i la transportaven amb *marraixons* que tenien una capacitat de vint a vint-i-cinc litres.

Aquesta aigua els havia de durar tot el dia i la utilitzaven per a usos domèstics i necessaris com ara guisar, rentar els plats i la roba, beure... Cada 12-15 dies gastaven més aigua, perquè feien el pa.

El bestiar que ajudava a portar aigua fins a la llar aprofitava per beure al mateix ullal mentre que als animals petits (gallines, conills...) els la portaven al corral.

Per transportar l'aigua, les dones es ficaven una *llassa* al cap per a aguantar el cànter. No tenien

"Abans de ser construïda la primera canalització, les persones que vivien a la Sénia anaven a buscar aigua a les fonts naturals i ullals."

Pou de les Sinyoles. Font: Internet.

cap tipus de dificultat per aconseguir l'aigua, ja que plovia més que ara i normalment les fonts no s'assecaven mai. Més endavant es van construir els pous. Un pou estava fet de pedra seca, estava tapat (normalment amb una fusta) i l'aigua entrava per baix. Com a curiositat val a dir que es deixava un cul de cànter al damunt del pou per beure (un cànter trencat).

Més tard, es van començar a construir cisternes, dipòsits subterranis que s'utilitzaven per a recollir l'aigua de la pluja. L'aigua de la primera pluja es llençava, ja que era la que netejava la teulada. Les següents, s'emmagatzemaven a la cisterna. Als pous, s'hi ficava una canonada que venia des del sostre. Per a mantenir-les netes, les emblanquaven amb calç i així eliminaven qualsevol tipus de bacteri. Aquest procés el repetien cada uns quants anys, quan creien que era necessari. Mentrestant, mantenien l'aigua neta pouant-la (al treure l'aigua de la cisterna contínuament aquesta sempre estava en moviment), ja que d'aquesta manera es prevenia l'aparició de petits insectes.

Posteriorment, quan es va fer arribar l'aigua a la fàbrica de paper, es van construir una sèrie de canals que portaven l'aigua fins al poble. La gent la transportava des de les fonts existents al poble fins a casa amb matxos. Una de les primeres caves va ser la de casa Andreu, que era privada i anava des de la font de la Plaça Major fins al seu hort. Posteriorment, van aparèixer les caves públiques, propietat de l'Ajuntament. Aquestes caves portaven l'aigua fins a les fonts del poble.

Una altra utilitat de la cava, a banda de proporcionar aigua a les llars, era la de mantenir els aliments frescos a l'estiu. D'això, només en podien gaudir els ciutadans que tenien una cava que passava per sota de les seues llars. Un altre ús de les caves va ser que van ser utilitzades com a refugi improvisat

durant el temps de la Guerra Civil espanyola.

L'aportació de les caves era que l'aigua arribava a les fonts del poble. Es va construir l'anomenada Font Nova, que estava situada al costat de la Font Vella (a la Plaça Major). La van fer en honor de l'arribada de l'aigua corrent al poble. A partir de la creació d'aquesta font, la Font Vella ja no s'usava tant, ja que també era de més difícil accés, perquè s'havia de pujar les escales carregats amb aigua.

Fonts, safareigs, abeuradors i basses més importants de la Sénia

Abans de tenir aigua corrent, es van construir fonts públiques, safareigs, abeuradors i basses per abastir d'aigua els habitants. Aquesta aigua era potable i habitualment eren les dones les que l'anaven a buscar amb cànters o canterelles per a beure a casa. També es proveïa aigua per a beure els animals (normalment les raberes i animals que conduïen els carros, que també solien portar un gos) i per a rentar la roba (els safareigs), que més tard s'utilitzava per al reg i finalment per a les basses.

Abeuradors

Un abeurador és un lloc on van a beure els animals. Consisteixen en una esplanada en pendent, empedrada i tancada, a la qual es condueix l'aigua. Normalment els col·locaven horitzontalment, al costat d'un pou o una font i, en el cas de la Sénia, també de safareigs. A la Sénia n'hi havia cinc. N'hi havia un amb una font al **camí del cementeri**, que era molt usat per les raberes de bestiar quan entraven o sortien del poble. Tenia un emplaçament estratègic, ja que els animals com les mules o ases que portaven els carros podien beure en sortir o en tornar de la finca després d'un dia dur de feina. També n'hi havia un altre al costat del **safareig del Calvari**. Es conserva en perfecte estat el del costat del safareig de la **placeta de la Peixateria**. I n'hi havia dos ja desapareguts: un al costat de safareig també desaparegut de la **Clotada** (al Punt Jove) i

Font de la Cova els Àngels. També serveix d'abeurador per als animals del bosc. Font: Internet

Abeurador del camí del cementeri poc abans de la seva desaparició.
Foto: Eva García - Centre d'Estudis Seniençs.

un altre que hi havia on hi ha la residència geriàtrica, enfront del **safareig de la Nòria**.

Fonts

Respecte a les fonts públiques, val a dir que van ser molt importants fins que no es va tenir accés a l'aigua corrent. El fet d'anar a buscar aigua era una excusa entre les joves per sortir i de vegades quedaven amb amigues per anar a la font juntes. La **font del carrer del Carme** consisteix en un conjunt de dos fonts. Una està situada sota el nivell del terra per accedir a la sèquia que condueix l'aigua. S'hi baixa per unes escales de pedra. Destaca el brollador de ferro, amb un senzill rostre d'home. L'altra està situada a la part de dalt i es troba a nivell de carrer. Popularment la gent les coneix com la font de dalt i la de baix. Forma part de la xarxa d'aigua que des del segle XIX s'estén des del centre del poble cap als extrems. Al voltant d'aquesta font hi havia tot de cabirons i taulons de fusta de la serradora i fusteria dels Prades. Aquí també hi paraven a beure els rossegadors que baixaven dels Ports i havien descarregat la fusta a l'entrada del poble, a les Eres, ja que estava prohibit entrar el ròssec pels carrers del poble.

Font Vella de la plaça major, any 1985. Foto: Arxiu Victòria Almuni.

Altres fonts destacables són la **font de sant Josep**, **font de la Nòria**, **font de la plaça Catalunya**, **font del carrer del Parc**, **font de la plaça del Bruc**, **font del carrer de sant Miquel** i, sens dubte les més emblemàtiques, les **fonts de la Plaça Major: Font Vella i Font Nova**. Aquesta última, com el seu nom indica, és més recent. Es va construir rodejada de quatre escalinates que donaven accés a les quatre aixetes i quatre piques i estava il·luminada per quatre fanals rodons blancs. La Font Vella és la més antiga de totes i data del 1832. Consisteix en tres brolladors fets de senzills tubs de ferro dels quals raja aigua continuament. Al damunt hi ha una petita finestra de fusta que dóna accés a tota la xarxa hidràulica del poble i per on es pot accedir a les caves. La font es va construir a un nivell inferior al del terra per poder accedir al nivell de la canalització de l'aigua. Per salvar el desnivell s'hi van construir dos rampes que, a finals del segle XIX, es van substituir per les actuals escales.

Mentre a la Plaça Major, per festes de sant Bartomeu s'hi van fer bous, era costum de "baixar el bou a la font". El fet consistia a agafar l'animal per les banyes i obligar-lo a baixar fins als tres brolladors d'aigua que té la font.

Safareigs

Els safareigs són un tipus de construcció molt interessant. Es tracta d'una arquitectura civil de la qual a la Sénia n'hi ha quatre exemples. El més antic és el del **carrer la Nòria**, construït abans del 1834, any en què es va fer la canalització d'aigües fins a la Plaça Major, a més, tenim el del **carrer Berenguer IV**, el del costat de la **Peixateria** i el del **Calvari**.

El safareig del Calvari és el safareig que es conserva millor i que ha sofert menys transformacions des que es va construir. Va associat a un abeurador i a una font exterior que es conserven amb la seua aparença i estructura originals. El safareig recull, mitjançant un reguer, l'aigua neta sobrant d'aquests dos elements. Servia per abeurar els ani-

Safareig del Calvari. Font: Internet.

Safareig de la plaça, any 1954, abans de convertir-se en terrassa.
Font: Arxiu Centre d'Estudis Seniençs.

Safareig de la plaça, després de l'any 1954. Font: Arxiu Centre d'Estudis Seniençs.

mals que entraven a la població des d'aquests sectors i perquè hi rentessin els veïns que vivien a la part baixa de la vila.

Respecte al **safareig de la Nòria** cal dir que possiblement va ser el primer safareig que es va construir. La primera canalització d'aigua que va tenir la població resseguia la línia d'aquest carrer. Era coneguda com *reguer del poble*. Al segle XIX el safareig estava al davant d'on ara es troba, juntament amb l'abeurador i la font. A finals del segle XIX el safareig es va traslladar a l'emplaçament actual a causa de la modificació de la canalització, que es va fer per la construcció d'una fàbrica d'extracció d'oli de sansa.

El safareig està al nivell de la canalització de l'aigua. És per això que, per accedir-hi des del carrer, s'han de baixar uns esglaons. Tant la font com l'abeurador van ser retirats l'any 1983, quan es va construir la residència de gent gran que hi ha davant del safareig.

Basses

El poble disposava de diverses basses que recollien les aigües de pluja de tot el poble, i l'aigua s'usava per regar i abeurar els ramats. Actualment encara existeix el conjunt de **basses del carrer del Vent**. També n'hi havia una de més coneguda situada on ara hi ha el **parc municipal**. Aquesta bassa donava el nom a la zona, ja que antigament aquella part era coneguda com **la Bassa**. El parc, a l'estiu, acull diversos actes lúdics i socials, com ara el dia del Recapte, activitats d'estiu per als infants i, a les festes majors, la proclamació de pubilles i el ball.

Conclusions

El riu Sénia va ser vital per a l'assentament de la població tal com ho demostren les pintures rupestres del costat de la **font dels Rossegadors**, que és la que encara actualment abasta el poble d'aigua

potable. Fins que no hi va haver una canalització, les dones anaven a buscar l'aigua a les fonts del riu i als ullals, com la **font del Draper** o de les **Cases del Riu**. Però més tard se suposa que es va construir una *nòria* de fusta (que dona nom al carrer), la qual pujava l'aigua del riu. Amb la canalització es va construir tota una xarxa de caves subterrànies que creuaven el subsòl del poble i podien transportar aigua a les diferents fonts públiques que s'hi van construir, algunes de les quals encara estan en ús actualment. Això també va donar peu a la construcció de safareigs i abeuradors, els quals proveïen d'aigua per rentar, beure els animals i regar amb la que sobrava. Aquest fet va facilitar molt la vida a les llars, ja que no calia desplaçar-se fora del poble per aconseguir aigua. A la vegada, també va comportar més higiene entre la població. Es podia cuinar més sovint i netejar. També es disposava de basses que proveïen aigua per a altres usos. No obstant això, val a dir que el fet d'anar a buscar aigua o anar a rentar també va portar una forma de socialització entre les dones, que van desenvolupar una manera de conversar i establir relacions. D'aquí ve l'expressió "fer safareig", que significa xafardejar o comentar alguna cosa públicament. Però sens dubte, la gran revolució va venir amb la construcció d'una xarxa d'aigua corrent a les cases i de clavegueres l'any 1963.

Bibliografia

<http://patrimonisenienc.blogspot.com/>
www.sre.urv.es/irmu/ulldecona/
www.enciclopedia.cat

Fonts personals: Rodrigo Vidal, Viqui Almuni, Lliberto Jornet, Xavi Roig, Faustino Martí, Pilar Domènech i Maria Fabra.